

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

МЕЛЕХОВА Оксана Сергіївна

УДК 261.7

**ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН ТА
ЇХ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
КОТЛЯРОВА Тетяна Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, доцент кафедри
богослов'я та релігієзнавства

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
ШКРІБЛЯК Микола Васильович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри
культурології, релігієзнавства та теології

кандидат філософських наук, доцент
ПАПАЯНИ Іван Володимирович,
Департамент у справах релігій та
національностей Міністерства культури
України, завідувач сектору реєстрації
статутів та статистичного обліку релігійних
організацій

Захист відбудеться 25 лютого 2019 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 25 січня 2019 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна розробка проблем свободи совісті різними релігійними (звісно, не тільки християнськими) і світськими організаціями, їх дієва співпраця сприяли виробленню міжнародних універсальних стандартів у цій сфері. У прийнятих міжнародними організаціями документах затверджені права і свободи людини в сфері переконань, що належать їй від народження і гарантовані законом. У них відображений процес зміцнення поваги до людської особистості й верховенства закону, вони наочно показують, як разом з утвердженням і розвитком демократичних принципів збагатився і сам зміст принципу свободи совісті. Важливою віхою тут стало те, що свобода совісті стала розумітися значно ширше, ніж право сповідувати будь-які релігійні погляди або не сповідувати жодних. Трагування свободи совісті сьогодні передбачає право на свободу думки, совісті, релігії і переконань, на вільне їх вираження, право дотримуватися будь-яких світоглядних – матеріалістичних, ідеалістичних або дуалістичних уявлень, соціально-політичних і етичних доктрин, якщо вони не зазіхають на гідність особистості, права й основоположні свободи громадян, якщо вони не проповідують расизм, насильство, людиноненависницькі ідеї тощо. Держава, уряд, владні органи, у свою чергу, повинні бути в світоглядному відношенні нейтральні, тобто вони не мають права ставати на сторону будь-якої світоглядної концепції. Більш того, останні покликані створювати умови для формування терпимості і взаємної співпраці. Етнічна, культурна, мовна та релігійна самотність національних меншин повинна бути захищена від будь-яких форм переслідування. Це найважливіші риси сучасного демократичного розуміння свободи совісті, універсальних стандартів у цій сфері. Таке оптимальне розуміння принципу свободи совісті західна філософська й політична культура сформувала за кілька століть, а в наші дні їх закріплення в світовій громадській думці як загальнолюдських цінностей стало можливим, зокрема, завдяки участі в міжнародних форумах із проблем свободи совісті представників культурних та релігійних традицій. Перехід України від сепараційної ліберальної моделі відносин між церквами і державою до партнерських відносин робить гостро актуальним осмислення європейських моделей взаємодії релігійних організацій із державою і суспільством.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 року) та відповідно до наукової теми кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903).

Мета дослідження полягає в аналізі основних моделей державно-церковних відносин в Європі у перспективі їх історичного розвитку та проблем, пов'язаних з їх адаптаціями в Україні на початку XXI століття.

Відповідно до поставленої мети, визначаються такі основні **дослідницькі завдання**:

- визначити основні теоретичні підходи до типологізації моделей державно-церковних відносин;
- показати специфіку конфесійних уявлень про відносини церкви, суспільства й держави;
- простежити етапи формування основних європейських моделей державно-церковних відносин;
- проаналізувати основні елементи впливу змін міжнародного законодавства та процесів євроінтеграції на державно-церковні відносини;
- виявити особливості адаптації європейських моделей державно-церковних відносин в українському праві;
- дослідити практичні аспекти адаптації європейських моделей державно-церковних відносин в Україні.

Об'єктом дослідження є основні моделі державно-церковних відносин в Європі.

Предмет дослідження – історичний розвиток основних моделей державно-церковних відносин в Європі та проблеми, пов'язані з їх впровадженням в Україні на початку XXI століття.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертація виконана відповідно до принципів академічного релігієзнавства об'єктивності та історизму. Оскільки моделі державно-церковних відносин зафіксовані текстуально у правових документах і теоретичних працях, то в дисертаційному дослідженні широко застосовувалися такі методи: текстологічного аналізу, а також аналітичний, синтетичний, дедуктивний і компаративний. В процесі розв'язання поставлених завдань дослідження проводилося відповідно до принципів наукового та світоглядного плюралізму, уникаючи ідеологічної та конфесійної заангажованості. У концептуальному плані принципове значення для розробки теми дослідження мають праці провідних українських релігієзнавців, філософів та богословів – В.Андрущенко, А.Арістової, І.Богачевської, М.Бойченка, В.Балуха, В.Бондаренка, Л.Владиченко, Т.Горбаченко, Л.Губерського, Г.Друзенка, В.Докаша, В.Єленського, М.Заковича, С.Здіорука, А.Колодного, П.Кралюка, В.Лубського, М.Лубської, В.Любчика, М.Новиченка, І.Остащука, І.Папаяні, М.Поповича, О.Предко, О.Сагана, П.Сауха, Р.Соловія, В.Титаренко, В.Токмана, Л.Филипович, Р.Халікова, Є.Харьковщентка, Г.Христокіна, М.Черенкова, А.Чернія, Ю.Чорноморця, С.Шкіль, М.Шкрібляка, О.Шуби, Л.Шугаєвої, П.Яроцького та ін. Звернення до їхніх праць сприяло проведенню аналізу трансформацій, які відбуваються у соціальному житті та релігійній сфері, спричиняючи закономірну зміну моделей державно-церковних відносин. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи аналізу релігійних явищ та процесів і принципи сучасного релігієзнавства – об'єктивності, неупередженості, цілісності, світоглядного та методологічного

плюралізму. Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, використовується ряд основних методів: системного аналізу (при дослідженні основних підходів до аналізу моделей державно-церковних відносин в Європі), історико-генетичного аналізу (при дослідженні розвитку моделей державно-церковних відносин у домодерну, модерну і постмодерну епохи), компаративного вивчення (при порівнянні теоретичних концепцій, які розвинуті в різних традиціях державно-церковної взаємодії).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у в тому, що у ньому вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено цілісний аналіз історичних трансформацій європейських моделей державно-церковних відносин і досвіду їх впровадження в Україні на початку ХХІ століття. Новизна результатів розкривається в таких основних положеннях:

Уперше:

- виявлено, що застосування європейських моделей державно-церковних відносин в Україні відбувається в умовах неясності щодо нормативної класифікації цих моделей та ідейного оптимізму щодо переходу до систематичного партнерства держави і церкви, держави й суспільства. При цьому Україна переживає драматичний перехід від сепаратної до партнерської моделі державно-церковних відносин. Про необхідність становлення партнерської парадигми та навіть регуляції відносин за допомогою конкордатів вперше в кінці 1990-х років почали говорити провідні українські релігієзнавці (В.Бондаренко, В.Єленський). Згодом відповідні пропозиції почали лунаати з боку лідерів церков. І лише загрози, що постали у зв'язку із сучасною кризою на Сході України, дозволили повністю перейти до моделі партнерства. Динаміка становлення партнерської моделі державно-церковних відносин привертає все більшу увагу науковців (Л.Владиченко, Л.Филипович, Ю.Чорноморець), але в цілому залишається малодослідженою;
- доведено, що популярні уявлення про європейські моделі державно-церковних відносин потребують значної корекції через панування спрощених уявлень про типологізацію, історичну генезу та перспективи цих відносин у Європі. Міжнародне право передбачає нормативність сепараційної моделі державно-церковних відносин, але надає широкі можливості й для розвитку партнерства держави та релігійних організацій. Конкретні форми партнерства у різних сферах соціального життя переважно зумовлені історичними конфесійними і національними правовими традиціями;
- встановлено, що уявлення про необхідність розділення держави та церкви походить не лише з ідеалів модерного суспільства, як його розуміли ідеологи Просвітництва, а й із самої християнської доктрини. У ХІХ столітті соціальна доктрина Католицької церкви та регалізм створили загальні світоглядні основи для трансформації пануючої у католицьких країнах бінарної опозиції «церква–держава» у тріаду «держава–церква–суспільство»;
- виявлено, що в Європі існують сепараційний і партнерський типи державно-церковних відносин. Але сепараційна модель на сьогодні існує у

Франції, а також її певні елементи залишилися у деяких пострадянських країнах на рівні законодавства. У переважній більшості країні Європи існує коопераційна (партнерська) модель державно-церковних відносин, яка має різноманітні конкретні форми в залежності від місцевих конфесійних та національних традицій, які склалися історично. Також історично формувалися традиції віротерпимості та свободи думки, міжцерковного і міжрелігійного діалогу. На сьогодні існування державних церков у ряді країн Європи передбачає реалізацію таких форм партнерства, які принципово не відрізняються від кооперації у країнах, де існує формальна сепарація держави та церкви. Уніфікації державно-церковних відносин у межах коопераційного типу взаємодії сприяє те, що церкви на національному та міжнародному рівнях намагаються діяти як інституції громадянського суспільства. При цьому елементи традиційних привілеїв у ряді країн ефективно використовуються для ширшого забезпечення прав вірних. Розвиток державно-церковного партнерства пов'язаний також із процесами європейської інтеграції, які, зокрема, дозволили церквам як наднаціональним організаціям відігравати більш активну роль у житті європейського суспільства;

- доведено, що формуванню сучасної української партнерської моделі державно-церковних стосунків сприяли ряд факторів, серед яких необхідно виділяти наступні: традиційно висока роль православ'я та греко-католицизму в Україні; зростання ролі протестантського середовища у соціальному житті України; толерантна щодо місіонерської та соціальної активності церков державна релігійна політика; висока культура міжконфесійного діалогу; необхідність в активній волонтерській та соціальній діяльності церков у зв'язку з трагічними подіями на Сході України. Становлення такої партнерської моделі відносин відбувається із значними дискусіями, які охоплюють широке коло проблем та сприяють збереженню високого рівня забезпечення релігійної свободи в Україні, взаємного невтручання держави і церкви у внутрішні справи одне одного та недопущення формування привілейованого становища певних релігійних організацій. Особливо велике значення впровадження елементів партнерської моделі державно-церковних відносин існує при розвитку інститутів капеланства та духовної освіти. Зберігаючи світський характер держави, партнерська модель надає значні можливості для реалізації прав віруючих та подолання наслідків тоталітаризму.

Уточнено:

- положення про те, що партнерство держави і церков на початку ХХІ століття стимулюється теоретичним і практичним розмиванням меж між світським та секулярним у суспільному дискурсі.

Набуло подальшого розвитку:

- твердження про те, що у ХХ столітті не тільки цивільне законодавство, але й церковний світогляд став більш толерантним до інакомислення та визнав право на свободу совісті й віросповідання.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що висновки і теоретичні твердження, які обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню трансформацій державно-церковних відносин в Україні. Це дозволяє створити ефективні теоретичні моделі державно-церковної та суспільно-церковної співпраці.

Практичне значення дисертації. Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичній роботі щодо удосконалення моделей розвитку державно-церковних і суспільно-церковних відносин.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Висновки та всі положення наукової новизни авторка отримала самостійно. Використані в дисертаційному дослідженні ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні покликання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Ідеї та висновки дослідження були оприлюднені на наступних наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях: Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Соціокультурні виміри релігійних процесів в українському суспільстві» (Чернівці, 2013); Науково-практичній конференції «Церква: біблійні і богословські аспекти в сучасному ракурсі» (Одеса, 2013); Науково-практичній конференції «Сучасне богослов'я та християнська місія в суспільстві» (Київ, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті» (Херсон, 2016); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку» (Одеса, 2016); Науково-практичній конференції «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2016); Науково-практичній конференції «Пострадянський протестантизм: проблеми ідентифікації та контури майбутнього» (Львів, 2016); V Щорічній міжнародній науковій конференції «Антропологічні виміри філософських досліджень» (Дніпропетровськ, 2016); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2016» (Київ, 2016); XXVI Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Людина, яка реформує та реформується» (Київ, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Релігієзнавство і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий і український контекст» (Київ, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності» (Львів, 2017); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2018» (Київ, 2018).

Публікації. Основні положення роботи висвітлені у 10 наукових публікаціях, а саме: 7 статтях у фахових виданнях з філософських наук, 1 статті в іноземному науковому періодичному журналі, 2 публікаціях в інших наукових виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Мета, завдання та методологічні засади дисертаційного дослідження обумовили послідовність і логіку викладу матеріалу. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (336 позицій). Загальний обсяг дисертаційної роботи – 210 сторінок, з яких 167 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет; окреслено теоретико-методологічні принципи та методи дослідження, розкрито положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення, перспективи використання результатів дисертації, подано відомості про форми їх апробації, відображено структуру й обсяг роботи.

У **першому розділі «Сучасні трансформації моделей державно-церковних відносин як предмет релігієзнавчого аналізу»** охарактеризовано джерельну базу дослідження, з'ясовано ступінь наукової розробки проблеми, запропоновано методологію дослідження.

Незважаючи на складнощі типології наявних у сучасних європейських країнах моделей державно-церковних відносин, у роботі запропоновано авторську типологію європейських моделей державно-церковних відносин, що вибудовується не стільки на правових, як на емпіричних умовах взаємодії держави та церкви. У підсумку цього, виокремлено сепараційну і коопераційну моделі державно-церковних відносин у сучасній Європі. Поряд із вказаним підкреслено, що модель державно-церковних відносин визначається не стільки внутрішнім чи міжнародним законодавством, позаяк воно сьогодні позначене високим рівнем уніфікації, а тому вимагає відокремлення церкви та держави, а передусім історичним досвідом народу та специфікою його націостановлення, особливо у випадках, коли релігія трансформується в національний символ та має високий рівень довіри суспільства, призводить до того, що держава змушена вибудовувати з релігійними організаціями партнерські стосунки через систему додаткових договорів про співробітництво.

У **другому розділі «Історичні колізії розвитку державно-церковних відносин на європейських теренах»** проаналізовано зміну парадигм співвідношення світського і сакрального, державного і церковного в європейській духовній культурі та втілення цих парадигм у відповідних юридичних моделях.

У **підрозділі 2.1 «Світоглядні та соціокультурні витoki дуалізму держави та церкви у Західній Європі»** доводиться, що проблема державно-церковних відносин у європейському інтелектуальному просторі постає закономірним підсумком утвердження на історичній арені світу християнства з притаманним йому антагонізмом секулярного та сакрального. Вказане протиставлення є наріжним світоглядним принципом християнського віровчення, й зокрема, концепту сходження Духа Святого на апостолів, які вважалися носіями духу Христа, а тому розглядалися не тільки як цілком легітимні спадкоємці Його справи, але й виразники Його вчення. У підсумку цього, апостоли, спираючись на окремі вислови з Євангелій, розвинули вчення про свободу та вічне життя у Христі, яке реалізувалося через вільну від цінностей земного світу християнську громаду.

Сформований у межах християнського віровчення антагонізм сакрального та секулярного отримав своє концептуальне оформлення у вченні Августина Блаженного, який розвинув вчення про два гради – земний і небесний. Два протилежні гради постали в результаті гріхопадіння людини, яка, втративши зв'язок з Богом, шляхом насилля та примусу, намагалася здобути славу, рівноцінну божественній. Запропоноване Августином вчення про два гради стало концептуальною основою світоглядних інтенцій світської і церковної влади, які у прагненні встановити свою безроздільну владу намагалися узурпувати функції одна одної, позаяк тільки мирська організація Царства Божого могла стати плідним світоглядним тлом його утвердження на землі. Іншими словами, виразне протистояння церкви та держави у період Середньовіччя супроводжувалося ідеєю компліментарності двох світів, позаяк тільки у випадку поєднання духовної та світської влади можливий повноцінний розвиток християнської громади (церкви).

Незважаючи на взаємну інтенцію світської та духовної влади узурпувати функції одна одної, все ж у Середньовіччі на Заході так і не склалося єдиної управлінської системи, яка мала би всю повноту влади в тогочасному суспільстві. Це було зумовлено як соціокультурними чинниками, серед яких ключове значення відіграло соціокультурне тло пізньої Римської імперії з притаманною йому відсутністю сильної централізованої влади, що й зумовлювало протистояння держави та церкви, так і світоглядними інтенціями самого християнства, яке орієнтувалося на справжнє звільнення у світі прийдешньому.

На противагу римо-католицькій світоглядній та обрядовій традиції, у християнстві східного зразка земному життю та людині не винесли вирок на вічну гріховність – в них був присутній образ Бога та реалізувалася телеологічна мета християнства – інтенція на відродження в людині подоби Бога та, відповідно, спасіння. У підсумку цього, тут не сформувалося світоглядних підвалин для секуляризації державної влади, навпаки, вона була сакралізована через образ василевса, якого вважали намісником Бога на землі та первосвящеником. Експлікація небесної ієрархії в земному світі не зумовила підвалин для розвитку дуалістичного вчення про владу та сприяла утвердженню цезаропапізму. Фактично, східнохристиянська світоглядна традиція не знала антагонізму між державою та церквою, а тому проблема державно-церковних відносин не ставала предметом інтелектуального чи богословського дискурсу.

У *підрозділі 2.2 «Специфіка розуміння державно-церковних відносин у модерну добу»* перш за все виявлено, що утвердження необхідності тісної співпраці між державою і церквою, які й надалі вважалися функціонально та змістовно різними соціальними феноменами, сформувалося в межах протестантизму, який, акцентуючи увагу на специфіці насильницької природи держави, все ж вважав її необхідним елементом на шляху до спасіння. Ця світоглядна підвалина сформувалося на тлі вчення про гріховну природу людини, яка не завжди спроможна самотійно дотримуватися заповідей Божих і досягти спасіння. Іншими словами, у протестантизмі держава постає автономним, однак не відокремленим непохитним муром від християнського віровчення феноменом – держава слугує церкві, так само як церква слугує державі.

Міжрелігійні війни та суперечки, які досягли свого апогею в період раннього модерну, зумовили не тільки значне пом'якшення у відносинах держави та церкви, але й сприяли утвердженню концептів, які обґрунтували доцільність толерантного ставлення до іновірців, тим самим мотивуючи до визнання права на свободу совісті й віросповідання. Гарантом такої толерантності мав стати монарх, який стояв над партіями та конфесіями, водночас не підтримуючи відкрито жодної з них.

Світоглядною основою нового світогляду став найбільш повно розвинений у праці Т. Гоббса «Левіафан» концепт суспільного договору, у відповідності до якого утверджувалася думка про те, що мораль не може бути достатньою підставою для формування стабільного суспільства – для цього необхідна сильна влада монарха, позаяк тільки вона, силою меча, здатна приборкати індивідуальні амбіції та егоїзм. У підсумку цього обґрунтовувався пріоритет державної влади, яку уособлював монарх, над індивідом та суспільними інституціями, зокрема і церквою.

Перші прояви інтенції на обґрунтування необхідності відокремлення держави та церкви зустрічаємо у працях Дж. Локка, який, виходячи із соціокультурних та політичних обставин тогочасної Англії, обґрунтував необхідність толерантного ставлення до інакомислення в релігійній сфері, позаяк, на його думку, відмінності між різними конфесіями зумовлені «дрібницями», які не мають істотного значення для реалізації головного завдання релігії – спасіння людської душі.

Сформована в англійській інтелектуальній традиції інтенція на відокремлення держави та релігії знайшла своє продовження у представників французького просвітництва, й передусім у Вольтера, який, не заперечуючи ідеї Бога, виступав із різкою та непохитною критикою церкви, спрямованою на поневолення людини.

На тлі аналізу політичних колізій ХІХ ст. було виявлено, що запропонована французькими просвітниками ідея секулярної держави потребує високого рівня самосвідомості, позаяк у протилежному випадку сприятиме формуванню нових форм поневолення, що й відбулося у тих країнах, де у міжконфесійній боротьбі переміг католицизм із притаманним йому дуалізмом секулярного та сакрального. Натомість країни, де домінує значення посідав протестантизм, у межах якого обґрунтовувався не дуалізм, а єдність інтенцій держави та церкви, проблема поневолення не була настільки гострою, а тому не зумовлювала гострого протистояння держави та церкви. Навпаки, повага до земного життя, праці та освіти стали тими світоглядними засадами, які забезпечили більш органічний розвиток цих країн, водночас сприяючи зародженню та розвитку громадянського суспільства, позаяк у результаті обґрунтованого в межах релігійного віровчення індивідуалізму у єдності з повагою до справ земних уможливлювали індивідуальну та колективну реалізацію свободи.

Незважаючи на те, що у ХІХ ст. провідне значення відіграє національний принцип, проблема державно-церковних відносин залишається у центрі суспільної уваги, оскільки у ряді конкретно-історичних випадків національного становлення релігія виступає одним із ключових чинників національного самовизначення або етнодемаркації. У підсумку цього, в державно-церковних відносинах, передусім у католицьких країнах, посилюється інтенція на регалізм, у межах якого церква мала відігравати суто інструментальне значення – забезпечувати стабільність держави.

Виявлено чітку відмінність державно-церковних відносин у країнах із пануванням католицизму та протестантизму. Так, у країнах, де провідне значення посідав протестантизм, не було різкого протистояння держави та церкви, натомість формувалася інтенція не тільки на кооперацію між державою та церквою, але й міжконфесійну взаємодію. В свою чергу, в країнах із виразним домінуванням католицизму чіткою була інтенція на сепарацію або регалізм, в межах якого церкві відводилося інструментальне значення. Утвердження регалізму в Західній Європі було зумовлене не тільки історичними чинниками (протистояння держави та церкви), але й утвердженням у цей час «права сильного», яке забезпечило можливість визначити вектор розвитку зовнішньої та внутрішньої політики. На відміну від цезаропапізму, він був важливим кроком для становлення і розвитку демократичних засад громадянського суспільства, позаяк, поставши на світоглядних засадах просвітницьких концептів, він заклав світоглядні підвалини для трансформації пануючої у католицьких країнах бінарної опозиції «церква–держава» у тріаду «держава–церква–суспільство», забезпечуючи тим сам не тільки стабільний розвиток держави, але й формуючи (прямо або опосередковано) підвалини для розвитку етнічної ідентичності. Поряд із регалізмом, досить виразною у Європі ХІХ ст. була інтенція на створення національної церкви. В умовах утвердження такої моделі державно-церковних відносин церква хоча зазвичай і була підпорядкована державній владі, однак володіла вагомими привілеями, як це спостерігалось у Сполученому Королівстві.

Однією з найпоширеніших моделей державно-церковних відносин у Європі ХІХ ст. була коопераційна модель. Вона утверджувалася зазвичай у тих країнах, де боротьба за незалежність або ж формування етнічної ідентичності відбувалися за допомогою релігійного чинника чи у підсумку тісної взаємодії держави та церкви.

Поряд із вказаним, виявлено, що різноманіття моделей державно-церковних відносин у Європі ХІХ ст. поєднувалося з інтенцією на відокремлення держави та церкви, де остання здобувала своє місце у суспільному житті у підсумку та своєрідності своєї взаємодії з державою.

У третьому розділі «Світоглядні та правові аспекти розвитку державно-церковних відносин у світлі інтеграційних процесів у Європі» розкривається взаємний вплив конституційно-правового та релігійного факторів у динаміці євроінтеграційних процесів.

У підрозділі 3.1 «Проблема державно-церковних відносин у міжнародних документах ХХ століття» передусім доводиться, що поліваріативність європейського інтеграційного процесу, що виразно проявився після Другої світової війни, сприяла правовому оформленню принципу толерантності у ряді міжнародних документів та декларацій, у підсумку чого він почав експлікуватися у міжнародній діяльності у терпимості міжнародного товариства до внутрішньої, у нашому випадку релігійної політики, а у внутрішній політиці – у визнанні права на свободу совісті та віросповідання. У підсумку цього, інтеграційні процеси у гуманітарній сфері зазвичай обмежувалися інтенцією міжнародного співтовариства на розробку правових підстав забезпечення базових прав і свобод кожного індивіда та подолання дискримінації за расовою, статевою чи релігійною ознакою.

Міжнародна співпраця у гуманітарній сфері проявилася у розробці та впровадженні нових аксіологічних стандартів на західноєвропейському соціокультурному просторі. Зважаючи на те, що чільне місце в системі базових прав людини посіло право на свободу совісті та віросповідання, а його забезпечення йшло у єдності з визнанням прав та свобод національних меншин, задекларовані міжнародним співтовариством права досить часто не могли повноцінно реалізуватися, позаяк у кожному випадку проявлялася певна форма нерівності, яка вимагала ситуативного підходу до її вирішення.

Проблеми практичної реалізації права на свободу совісті й віросповідання, перманентно декларованого міжнародним співтовариством, найбільш повно проявилися в період глобалізації та зумовленими новими економічними процесами міграції, у підсумку чого, сформоване на світоглядному тлі християнських цінностей західноєвропейське законодавство зустрічалося з проблемами, породженими докорінно іншими конфесійними нормами та цінностями, потрапляючи тим самим у правову колізію, а саме: визнання права на свободу совісті та віросповідання передбачало визнання права тих людей, які сповідують релігії, в яких обґрунтовано пріоритет канонічного права над цивільним, тим самим спростовуючи норми, які існували в правовій та аксіологічній сферах західноєвропейського суспільства. Поряд із вказаним виявлено, що у країнах, де визнання права на свободу совісті та віросповідання поєднане з законодавчим закріплення державної релігії, повноцінна реалізація права на свободу совісті неможлива. Незважаючи на ряд міжнародних договорів, пактів та декларацій релігійне питання та можливості реалізації свободи совісті і віросповідання залишаються відкритими. Зазвичай це зумовлено тим, що у більшості країн світу державно-церковні відносини хоча й вибудовуються на основі міжнародних вимог, пов'язаних із реалізацією базових прав і свобод, все ж залишаються залежними від історично сформованих традицій та особливостей процесу державотворення. У підсумку цього, виникає постійна загроза порушення з боку держави чи інших цивільних інституцій права на свободу совісті та віросповідання.

У підрозділі 3.2 «Роль та значення церкви в процесі європейської інтеграції» перш за все доводиться, що формування Європейського Союзу постало новим витком розвитку європейського інтеграційного процесу, позаяк у підсумку своєрідного суспільного договору сформувалося наддержавне утворення з функціями, подібними тим, які свого часу забезпечувала національна держава. Зародження нового політичного та соціокультурного простору зумовило новий виток розвитку державно-церковних відносин, позаяк церква, яка поставала наднаціональним та наддержавним утворенням, увійшла у начебто рівнозначний їх наднаціональний та наддержавний дискурс. У підсумку цього, збереження сепараційної моделі церковно-міждержавних відносин тісно поєднувалося з виразним соціальним партнерством на міжнародній арені, позаяк у цьому контексті церква могла стати представником інтересів, які виходили поза межі державних. Іншими словами, євроінтеграційний процес відкривав можливість для формування громадянського простору, що сформувався не за територіальним, етнічним, політичним тощо принципом, а конфесійною приналежністю. Репрезентуючи інтереси релігійної

громади на міжнародному рівні, церква посіла вагому роль у політичному житті Європейського Союзу.

Кардинальні зміни, які відбулися у державно-церковних відносинах ХХ ст., не дали достатніх підстав не тільки для руйнування притаманної європейській соціокультурній традиції бінарної опозиції «церква–держава», яка в міжнародному політичному просторі виявилася в діалозі міжнародних організацій із церквою, що репрезентує інтереси громади вірян, водночас не створивши механізму для забезпечення повноцінної реалізації права на свободу совісті на віросповідання.

Виявлено надання неформального пріоритету християнству міжнародною європейською спільнотою, у підсумку того, що саме воно визначило світоглядний, культурний та політичний розвиток цього соціокультурного та політичного простору. На цьому тлі підкреслено пріоритетну роль історичної і культурної традиції в процесі формування державно-церковних відносин у демократичному суспільстві. Водночас на сьогодні не тільки цивільне законодавство, але й церковний світогляд став більш толерантним до інакомислення та визнав право на свободу совісті й віросповідання.

Подібно до католицизму, місце та значення якого у міжнародній політиці було зумовлене статусом Ватикану, ключові християнські церкви забезпечували кооперацію з державою у конфесійному вимірі, натомість партнерські стосунки з міжнародними організаціями вибудовувалися через представництво міжконфесійних організацій, які не менш виразно ніж католицизм виявляли право на свободу совісті й віросповідання, що повною мірою засвідчувало міжконфесійне співробітництво, вибудоване на тлі загальноєвропейських цінностей.

У підрозділі 3.3 «Основні моделі церковно-державних відносин у Євросоюзі» виявлено кардинальні зміни у ставленні держави до церкви та церкви до держави у порівнянні з попередніми періодами розвитку європейського суспільства, які відтепер ґрунтувалися на принципах взаємної поваги та партнерської взаємодії, зумовленої радше необхідністю захисту прав церкви, як одного із інститутів громадянського суспільства, ніж захисту держави інструментальним апаратом церкви, як це відбувалося у попередній період.

Показано, що ЄС, намагаючись зайняти нейтралітет у відношенні до церков та релігійних організацій, відзначається високим рівнем секуляризації, а тому спрямований не стільки на утвердження якогось одного типу державно-церковних відносин, як на розбудову системи відносин із різними організаціями громадянського суспільства. Натомість проблема державно-церковних відносин і надалі залишається внутрішньодержавною справою.

Формування загальних тенденцій у розвитку європейського правового забезпечення права на свободу совісті та утверджений нейтралітет держави супроводжували інтенцію міжнародної спільноти на збереження пріоритету національного законодавства над міжнародним у вирішенні проблем свободи совісті та віросповідання, у підсумку цього проявляється своєрідний правовий чи світоглядний дисонанс національного законодавства з нормами міжнародного права. Невирішеність проблеми державно-церковних відносин зумовлена складністю таких соціальних феноменів як церква та держава, які, хоча й мають спільне наукове

тлумачення, на соціокультурному та політичному рівнях їх розвиток обумовлений особливостями розвитку кожної релігії на певній території, її впливом на культурний розвиток етносу, процес націєтворення та розбудови держави.

Відносини держави та церкви демократичних держав будуються на принципах узгодження відносин її суб'єктів і врахування інтересів віруючих різних релігійних об'єднань таким чином, щоб права невіруючих також були враховані. Так, як уже було показано, зазвичай держава закріплює свої відносини з релігійними об'єднаннями в Конституції і спеціальних законодавчих актах, що стосуються свободи совісті. У цих документах визначаються соціально-політичні та організаційні питання взаємодії держави і церкви, господарська, благодійна, культурно-освітня діяльність релігійних організацій, світоглядні аспекти шкільної і вузівської освіти, можливість або неможливість функціонування церковних структур у збройних силах, закладах позбавлення волі, місіонерська діяльність іноземних громадян на території країни тощо. Крім того, у ряді держав існують ще й різні законні та підзаконні акти, що регулюють діяльність церков або ж двосторонні угоди між державою і конкретними церквами, які визначають умови взаємодії держави та церкви.

У четвертому розділі **«Запозичення зарубіжного досвіду в умовах трансформацій державно-церковних відносин в Україні»** розкривається суперечливість сучасних процесів адаптації європейських моделей відносин церкви і держави, а також церкви і суспільства.

У *підрозділі 4.1 «Правові аспекти державно-церковних відносин в Україні»* доводиться, що, зважаючи на історичне домінування православного віровчення (в окремих випадках східнохристиянської обрядової практики) та непересічну роль православної культури у процесі становлення української етнічної та національної ідентичності, в Україні проявляється чітка інтенція на утвердження національної церкви. Поряд з історичними та соціокультурними чинниками, важливу роль у прагненні до націоналізації православної церкви відіграє відсутність у її віровченні різко вираженого дуалізму держави та церкви. Загальна інтенція на націоналізацію православ'я в Україні поєднується з конституційно закріпленим положенням про відокремлення держави та церкви. Підкреслено, що обидві інтенції постали у підсумку тривалої відсутності державної незалежності, що зумовлювало світоглядний тиск на українське суспільство, яке у підсумку історичних колізій визнається виразними та, що важливо, динамічними конфесійними розбіжностями, продиктованими світоглядом та політичними інтенціями різних православних церков. Конституційне відокремлення держави та церкви в Україні не зумовило до формування сепараційної моделі державно-церковних відносин, що б вивела релігію у сферу тільки приватного життя, залишивши за нею вагоме значення і можливість впливу на соціокультурні та політичні процеси сьогодення. Проте законодавчо закріплене право на свободу совісті й віросповідання залишає водночас невирішеним питання щодо умов і механізмів взаємодії держави та церкви. Підкреслено, що наявність правових та понятійних колізій в українському законодавстві щодо релігії не зумовлює різкого протистояння чи суперечностей між державою та церквою, позаяк на тому ж законодавчому рівні держава визнає

існування на власній території цілком автономного утворення, втручання в діяльність якого відбувається тільки за умов грубого порушення законодавства. Показано, що високий рівень демократизації українського законодавства щодо релігії у єдності з особливостями історичного розвитку українського народу та впливом на нього релігії, останнім часом зумовлює високий рівень суспільної напруги, у зв'язку з тим, що далеко не всі українські конфесії як своєрідні інститути громадянського суспільства включилися у процес національного відродження. Така ситуація вимагає від держави підписання з окремими (найбільшими або найвпливовішими) церквами додаткових договорів, оскільки без них втручання держави у внутрішні справи церкви буде розглядатися як невідповідний сучасним умовам суспільного розвитку регалізм. Подолання суспільної напруги, зумовленої відсутністю законодавчого оформлення умов та сфер взаємодії держави та церкви, беруть на себе міжконфесійні релігійні організації, в риториці яких імпліцитно присутнє звинувачення провладних прошарків у регалізмі. Показано, що задекларована українською владою інтенція на подолання деструктивних дій тоталітарного режиму, яка вимагала і вимагає розробки спеціального законодавчого положення про умови і механізми повернення права власності церкві на незаконно відчужене у період тоталітарного антицерковного режиму майна, до нашого часу не отримала належного вирішення, позаяк наявні сьогодні законопроекти не отримали процесуального оформлення. Підкреслено, що законодавче відокремлення держави та церкви не стало підставою для побудови цілком світської української держави, оскільки історично тут склалася партнерська модель взаємовідносин, а тому задекларована на зорі становлення незалежності інтенція на відродження національної спадщини йшла у єдності з відродженням православної культури, трансльованої православною церквою. Органічне поєднання процесів відродження національної спадщини та православної культури (зокрема й обрядової практики) зумовило законодавчу колізію забезпечення прав нацменшин, що сповідують неправославну або нехристиянську релігію, одним із свідчень якої є нині діючий КЗпП, в якому повністю відсутній недискримінаційний механізм реалізації декларованого в Україні права національних меншин на свободу совісті та віросповідання.

У *підрозділі 4.2 «Діалог та партнерська взаємодія держави та церкви в Україні: реальність та перспективи»* виявлено, що неформально утверджена на сучасному рівні соціокультурного розвитку партнерська модель державно-церковних відносин, яка постала результатом законодавчого відокремлення церкви та держави, супроводжується взаємним втручанням обох сторін у внутрішні справи одна одної. Так, з одного боку, церква, передусім православна (та міжконфесійні організації), незважаючи на внутрішні суперечності, намагається втручатися у сферу, законодавчо винесену за межі її компетенції, водночас держава використовує церкву як інструмент політичної маніпуляції.

Запозичення найкращих зразків міжнародного досвіду в сфері державно-церковних відносин найбільш повно проявилася у запровадженні в Україні інституту капеланства, який засвідчив виразну інтенцію української держави на максимальне забезпечення права кожного індивіда на свободу совісті та

віросповідання і виявив механізми забезпечення високого рівня міжконфесійної взаємодії. Водночас заснування інституту капеланства стало виявом можливості плідної співпраці держави та церкви.

Одним із найгостріших та найсуперечливіших питань на сучасному рівні взаємодії держави та церкви є відношення церкви та системи освіти. Апеляція прихильників визнання релігійної освіти на державному рівні до міжнародного досвіду видається вкрай непереконливою, оскільки державне визнання релігійної освіти раніше існувало тільки в тих країнах, де немає визначеного законодавчо відокремлення держави і церкви, церкви й освіти. Водночас забезпечення права віруючих на релігійну освіту та подолання наслідків дискримінації духовної освіти через правові механізми стало можливим завдяки системній співпраці представників основних релігійних організацій України з державою та громадянським суспільством, досягненню легітимізації відповідних змін через суспільно-політичний консенсус. Саме тому в Україні реалізація державно-церковного партнерства у галузі освіти не викликає значних протестів з боку суспільства.

Однак намагання ВРЦіРО та окремих церков нав'язати в Україні моделі сприяння «традиційним церквам», «традиційним моральним цінностям» зазнали поразки як у ході дискусій, так і при спробах практичної реалізації відповідних ініціатив.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження сформульовано такі узагальнюючі висновки, які мають теоретичне і практичне значення.

1. Доведено, що формування моделей державно-церковних відносин стало можливим внаслідок конституювання церкви як соціального інституту в постконстантинівській римській імперії, розмежування держави як світської влади та церкви як сакральної влади. Антагонізм сакрального і світського, характерний для новозавітного і патристичного світогляду, особливо августинівського, привів до бачення необхідності повноцінної церковної влади, яка навіть змагалася із світською владою за панування над усім суспільством.

2. Показано, що, згідно із протестантським богословським вченням, держава є інститутом, що сприяє спасінню, але має бути обмеженим у впливі на церковні справи. Модерне бачення держави та церкви як конвенційних спільнот робить можливим не лише обґрунтування захисту релігійної свободи індивіда, а й регалізму, у межах якого інтенція на відокремлення держави та церкви поєднується з підпорядкованим статусом останньої.

3. Обґрунтовано, що у XIX столітті у європейських країнах, де провідне значення посідав протестантизм, не було різкого протистояння держави та церкви, натомість формувалася інтенція не тільки на кооперацію між державою та церквою, але й міжконфесійну взаємодію. В свою чергу, в країнах із виразним домінуванням католицизму чіткою була інтенція на сепарацію або регалізм, у межах якого церкві відводилося інструментальне значення.

4. Утвердження регалізму в Західній Європі було зумовлене не тільки історичними чинниками (протистояння держави та церкви), але й утвердженням у

цей час «права сильного», яке забезпечило можливість визначити вектор розвитку зовнішньої та внутрішньої політики. На відміну від цезаропапізму, він був важливим кроком для становлення і розвитку демократичних засад громадянського суспільства, позаяк, поставши на світоглядних засадах просвітницьких концептів, регалізм створив загальні світоглядні основи для трансформації пануючої у католицьких країнах бінарної опозиції «церква–держава» у тріаду «держава–церква–суспільство», забезпечуючи тим самим не тільки стабільний розвиток держави, але й формуючи (прямо або опосередковано) засади для розвитку етнічної ідентичності.

5. Доведено, що розвиток партнерських відносин між державою і церквою часто пов'язаний із традиціями привілейованого становища певних церков у суспільствах, а не із захистом індивідуальних і колективних прав вірних. Це зумовлено тим, що у більшості країн світу державно-церковні відносини хоча й вибудовуються на основі міжнародних вимог, пов'язаних із реалізацією базових прав і свобод, все ж таки залишаються залежними від історично сформованих традицій та особливостей процесу державотворення.

6. Відносини держави та церкви у європейських демократичних державах будуються з врахуванням інтересів віруючих різних релігійних об'єднань таким чином, щоб права невіруючих також були враховані. Зазвичай держава закріплює моделі відносин із релігійними об'єднаннями в Конституції і у спеціальних законодавчих актах, що стосуються свободи совісті. У цих документах визначаються соціально-політичні й організаційні питання взаємодії держави і церкви, господарська, благодійна, культурно-освітня діяльність релігійних організацій, світоглядні аспекти шкільної і вищої освіти, можливість або неможливість функціонування церковних структур у збройних силах, закладах позбавлення волі, місіонерська діяльність іноземних громадян на території країни тощо. Крім того, у ряді держав існують ще й різні законні та підзаконні акти, що регулюють діяльність церков або ж двосторонні угоди між державою і конкретними церквами, які визначають умови взаємодії держави та церкви. Доведено, що найбільш поширеною в Європейському Союзі є коопераційна модель державно-церковних стосунків.

7. Виявлено, що розвиток Європейського союзу як політичного та соціокультурного простору зумовив новий виток розвитку церковно-державних відносин. Інституції Європейського Союзу систематично захищають свободу совісті, зокрема борючись із залишками домодерних привілеїв церков. Водночас церква, яка поставала наднаціональним та наддержавним утворенням, увійшла у рівнозначний діалог із Європейським Союзом, стала впливовою силою у наднаціональному і наддержавному дискурсі. У підсумку цього, збереження сепараційної моделі державно-церковних відносин тісно поєднувалося з виразним соціальним партнерством на міжнародній арені, позаяк у такому контексті церква могла стати представником інтересів, які виходили за межі державних, оскільки релігійні ідентичності об'єднували людей за допомогою наднаціональних цінностей. Репрезентуючи інтереси релігійної громади на міжнародному рівні, церкви посіли вагомий роль у політичному житті Європейського Союзу.

8. Доведено, що підґрунтям для становлення партнерських форм співпраці між державою та церквами в сучасній Україні стала православна традиція. Відповідні стандарти застосовуються до множини церков та релігійних організацій, які представляють або значну частину віруючих, або певні національні меншини. Водночас відповідні практики супроводжуються низкою проблем, оскільки практично неможливо забезпечити повне реальне рівноправ'я усіх партнерів держави у релігійній сфері.

9. Виявлено, що законодавче відокремлення держави та церкви не стало підставою для побудови цілком світської української держави, позаяк історично тут сформувалася партнерська модель взаємовідносин, а тому задекларована на зорі становлення незалежності інтенція на відродження національної спадщини йшла у єдності з відродженням православної культури, трансльованої православною церквою. Запозичення найкращих взірців міжнародного досвіду в сфері церковно-державних відносин найбільш повно проявилася у запровадженні в Україні інституту капеланства, який засвідчив виразну інтенцію української держави на максимальне забезпечення права кожного індивіда на свободу совісті та формування розвинутої культури міжконфесійної взаємодії.

10. Одним із найгостріших та найсуперечливіших питань на сучасному рівні взаємодії держави та церкви є відношення релігійних організацій та державної системи освіти. Вказана суперечність стала результатом двостороннього прагнення держави та церкви до партнерської взаємодії, не дивлячись на закріплену законодавчо сепараційну модель відносин. Підкреслено, що апеляція прихильників визнання релігійної освіти на державному рівні до міжнародного досвіду видається вкрай непереконливою, оскільки державне визнання релігійної освіти наявне тільки в тих країнах, де немає законодавчого відокремлення держави і церкви, церкви і освіти.

11. Констатуючи загальну відповідність українського законодавства у сфері свободи совісті та віросповідання міжнародним стандартам та правам людини, не можна ігнорувати того, що конституційне відокремлення церкви від держави постало радше як бажання подолати негативні наслідки тоталітарного режиму, ніж побудувати світську державу, яка залишає релігію у сфері приватного життя. Задеклароване Конституцією України відокремлення церкви від держави не було підставою для утвердження цілком світської, як у Франції, чи подібної до американської надконфесійної моделі церковно-державних відносин, в межах якої церква посідає важливе місце в суспільному житті, дистанціюючись водночас від політичних процесів.

12. Становлення партнерської моделі державно-церковних відносин, яке відбувається сьогодні, стало наступним логічним кроком у подоланні наслідків тоталітаризму. Де-факто, церкви отримали змогу уникати останніх залишків дискримінації. Держава, натомість, отримала необхідну підтримку в умовах сучасної кризи. Активний розвиток усіх видів капеланства та церковного волонтерства доводить перспективність повноцінного впровадження партнерської моделі державно-церковних стосунків, особливо якщо церкви та парацерковні

організації будуть і надалі перебувати у постійному діалозі з українським громадянським суспільством.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Мелехова О. С. Діалог та партнерська взаємодія держави та церкви в Україні: реальність та перспективи / О. С. Мелехова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Вип. 6 (21). – Дніпро : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2017. – С.60–69.
2. Мелехова О. С. Світоглядні та соціокультурні витоки дуалізму держави та церкви у Західній Європі / О. С. Мелехова // Практична філософія. – № 1. – 2018. – С.155–162.
3. Мелехова О. С. Розвиток церковно–державних відносин у ХІХ столітті / О. С. Мелехова // Гілея. – Вип. 130. – 2018. – С. 225–230.
4. Мелехова О. С. Церкви і процес європейської інтеграції / О. С. Мелехова // Гілея. – Вип. 131. – 2018. – С. 179–182.
5. Мелехова О. С. Історичний розвиток церковно-державних відносин / О. С. Мелехова // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2018. – № 22. – С.116–119.

Стаття в іноземному періодичному виданні:

6. Мелехова О. С. Концептуальні моделі церковно-державних відносин у Євросоюзі / О. С. Мелехова // Власть и общество (история, теория, практика). - Тбилиси. – 2018 – № 1 (45). – Т 2. – С. 126–142.

Публікації в інших наукових виданнях:

7. Мелехова О. С. Специфіка розуміння церковно-державних відносин у модерну добу / О. С. Мелехова // Вісник Київського інституту бізнесу і технологій. – № 2 (33). – К. : КІБіТ, 2017. – С.140–141.
8. Мелехова О. С. Становлення партнерської моделі держави та церкви в Україні / О. С. Мелехова // "Дні науки філософського факультету – 2018", Міжн. наук. конф. (2018; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2018", 26-27 квіт. 2018 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: У. В. Мовчан [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2018. – Ч. 3. – С. 95–97.

АНОТАЦІЯ

Мелехова О. С. Європейські моделі державно-церковних відносин та їх адаптації в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2019.

У дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено цілісний аналіз історичних трансформацій європейських моделей державно-церковних відносин і досвіду їх впровадження в Україні на початку XXI століття.

На основі опрацювання значного обсягу джерел доведено, що як становлення уявлень про світський характер держави, так і формування різновидів сепараційної та партнерської моделей державно-церковних відносин зумовлене історичним розвитком європейської християнської цивілізації, з урахуванням особливостей конфесійного та політичного різноманіття культури домодерну, модерну та постмодерну. Доведено, що конкретні форми державно-церковного партнерства значною мірою зумовлені національними і конфесійними традиціями. Міжнародне право, що забезпечує захист свободи совісті, сприяє конституюванню світського характеру держави та розвитку автономії церковного життя, але не стає перешкодою для формування і розвитку партнерських державно-церковних відносин, необхідність у яких в Україні зумовлена процесами поступового подолання наслідків тоталітаризму, більшого забезпечення реалізації та захисту прав людини, особливо під час соціально-політичних випробувань військового та соціо-економічного характеру.

Ключові слова: державно-церковні відносини, секуляризація, регалізм, свобода совісті, забезпечення прав віруючих.

АННОТАЦІЯ

Мелехова А. С. Европейские модели государственно-церковных отношений и их адаптации в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2019.

В диссертации впервые в отечественном религиоведении осуществлен целостный анализ исторических трансформаций европейских моделей государственно-церковных отношений и опыта их внедрения в Украине в начале XXI века.

На основе анализа значительного объема источников доказано, что как становление представлений о светском характере государства, так и формирование разновидностей сепарационной и партнерской моделей государственно-церковных отношений обусловлено историческим развитием европейской христианской цивилизации, с учетом особенностей конфессионального и политического многообразия культуры домодерна, модерна и постмодерна. Доказано, что конкретные формы государственно-церковного партнерства в значительной степени обусловлены национальными и конфессиональными традициями. Установлено, что представление о необходимости разделения государства и церкви происходит не только из идеалов современного общества, как его представляли идеологи Просвещения, но и из самой христианской доктрины. В XIX веке социальная доктрина Католической церкви и регализм оздали общин мировоззренческие основы для возможности трансформации господствующей в странах бинарной оппозиции «церковь-государство» в триаду «государство-церковь-общество». Выявлено, что в Европе существуют сепарационный и партнерский типы государственно-церковных отношений. В подавляющем большинстве стран Европы существует кооперационная (партнерская) модель государственно-церковных отношений, которая имеет различные конкретные

формы в зависимости от местных конфессиональных и национальных традиций, которые сложились исторически. Существование государственных церквей в ряде стран Европы предусматривает реализацию таких форм партнерства, которые принципиально не отличаются от кооперации в странах, где существует формальная сепарация государства и церкви. Унификации государственно-церковных отношений в рамках кооперационного типа взаимодействия способствует то, что церкви на национальном и международном уровнях пытаются функционировать как институты гражданского общества. Развитие государственно-церковного партнерства связано также с процессами европейской интеграции, которые, в частности, позволили церквям как наднациональным организациям, играть более активную роль в жизни европейского общества. Доказано, что формированию современной украинской партнерской модели государственно-церковных отношений способствовал ряд факторов: традиционно высокая роль православия и греко-католицизма в Украине; возрастание роли протестантской среды в социальной жизни Украины; толерантная по отношению к миссионерской и социальной активности церквей государственная религиозная политика; высокая культура межконфессионального диалога; необходимость в активной волонтерской и социальной деятельности церквей в связи с трагическими событиями на Востоке Украины. Становление такой партнерской модели отношений происходит со значительными дискуссиями, которые охватывают широкий круг проблем и способствуют сохранению высокого уровня обеспечения религиозной свободы в Украине, взаимного невмешательства государства и церкви во внутренние дела друг друга и недопущения формирования привилегированного положения отдельных религиозных организаций.

Ключевые слова: государственно-церковные отношения, секуляризация, регализм, свобода совести, обеспечение прав верующих.

SUMMARY

Melekhova O. S. European models of state-church relations and their adaptation in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.11 – Religious Studies – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2019.

In the dissertation for the first time in the national religious studies a holistic analysis of the historical transformations of European models of state-church relations and the experience of their introduction in Ukraine at the beginning of the XXI century was made.

On the basis of elaboration of a considerable amount of sources, it has been proved that both the formation of ideas about the secular nature of the state and the formation of varieties of separation and partner models of state-church relations are conditioned by the historical development of European Christian civilization, taking into account the peculiarities of the confessional and political variety of culture of premodern, modern and postmodern. It is proved that concrete forms of state-church partnership are largely determined by national and confessional traditions. International law protecting freedom of conscience promotes the constitution of the secular nature of the state and the development of the autonomy of church life, but does not become an obstacle to the formation and development of partner state-church relations, the need for which in Ukraine is determined by the processes of gradual overcoming the consequences of totalitarianism,

greater implementation and protection human rights, especially during socio-political trials of military and socio-economic character.

Keywords: state-church relations, secularization, regalism, freedom of conscience, provision of rights of believers.